

DE BEDREIGDE VRIJHEID

Uw vrije meningsuiting in gevaar?

Johan Op de Beeck

De bedreigde vrijheid

Uw vrije meningsuiting in gevaar?

—HORIZON—

Opgedragen aan Ward Op de Beeck (1925-2016)

Inhoud

0	Het ijkpunt	9
1	Een kleine geschiedenis	15
2	Een verhaal van vroeger en nu	29
3	Verlichtingswaarde nummer één	39
4	De doorbraak	51
5	Onze Belgische waarden	79
6	De reactie	87
7	Een zaak van hoogdringendheid	99
8	De grenzen van de vrijheid van meningsuiting	105
9	Rechtspraak of... kromspraak?	113
10	Overdrijven is nergens goed voor	133
11	Moet de vrije meningsuiting zich aanpassen aan de islamproblematiek?	137
12	<i>Charlie's</i> dood is onze dood	147
13	Vrijheidslievende twijfels	153
14	Een paradox ontrafeld	159
15	Het politieke debat	167
16	Niet minder maar meer	179
17	Ter linkerkant	189
18	Witte elite tegen bange blanke man	211
19	Wat is tolerantie?	229
20	Vrije meningsuiting als verkiezingsthema	243

Tot slot	253
Bibliografie	259
Eindnoten	267

*‘Dat wat niet ter discussie is gesteld, is in het geheel niet bewezen.
Dat wat niet zonder belemmeringen is onderzocht, is nooit goed
onderzocht. Het scepticisme is dus de eerste stap op weg naar de
waarheid.’*

– Denis Diderot, 1734

0 Het ijkpunt

Met ingehouden adem zag men de beschuldigde opstaan. Hij ontdeed zich van de grofgeweven tuniek die men hem het hele jaar door zag dragen. Poedelnaakt stond hij daar. Met de vermoeide waardigheid van zijn zeventig levensjaren stapte hij zo naar voren, onder de verbijsterde blikken van zijn medeburgers. Vele honderden waren erbij. Ze zaten op de marmeren trappen van de agora of verdrongen zich reikhalzend tussen de zuilen van tempels en paleizen. Daar schreed een grootheid voorbij. Talloze ogen waren gericht op deze bejaarde man, die vele Atheners bewonderden als de beste onder hen. Zijn verdedigingsrede had een verpletterende indruk nagelaten, maar deze totale blootstelling hadden ze niet verwacht. 'Ik heb niets te verbergen en niets mag verborgen blijven', zo sprak de beschuldigde van achter zijn dikke grijze baard. Het kon niemand ontgaan wat hij daarmee bedoelde. In de afgelopen uren had hij zijn principe toegepast op Athene zelf. Tot op de naakte huid had hij zijn stadstaat uitgekleded en alle zwakke plekken ervan blootgelegd, aangetoond wat er misging, hoe onwetend de notabelen waren en hoe gevaarlijk die onwetendheid kan zijn als men zelf denkt de wijsheid in pacht te hebben. Brilljante redeneringen had hij ten beste gegeven, maar ook bijtende ironie en schaamteloosheid. Het had pijn gedaan. En het zou de beschuldigde het leven kosten. Zijn naam was Socrates.

Op die fatale lentedag van het jaar 399 v.C. moest de filosoof zich tijdens zijn proces voor de volksrechtbank van Athene verantwoorden voor drie aanklachten. Geen enkele had te maken met een misdaad van gemeen recht, fysiek geweld, opstandigheid of landverraad. Alle draaiden ze om niets anders dan zijn meningsuiting. De aanklagers beschuldigden hem van ἀσέβεια, oftewel goddeloosheid. Letterlijk stelden ze dat Socrates ‘niet dezelfde goden erkende als de staat, dat hij een nieuwe goddelijkheid invoerde en dat hij de jeugd corrumpeerde’. Of het daar alleen mee te maken had, viel te betwijfelen. Zowel Plato als Xenophon zou enkele jaren later aantonen dat het een afrekening was geweest tegen een man wiens meningsuiting men simpelweg niet langer kon verdragen. Plato noemde hem de ‘horzel’, een steekvlieg die met intelligente discussies de gangbare opvattingen van zijn tijd ter discussie stelde en elke dag op straat met zijn medeburgers debatten aanging die ze liever niet wilden en die ze ook altijd verloren. Zonder hem, zo beweerde Socrates, zou de staat in een diepe slaap verzinken. Zijn methode, hoe irritant die voor sommigen ook was, schudde de staat wakker, zodat die tot productief en deugdzaam handelen geprikkeld werd. De jonge generatie trad hem hierin bij. Ze deed net als hij: alles ter discussie stellen en bewijzen eisen waarom het bestaande beter zou zijn dan het denkbare. Dat was de reden waarom een van de aanklachten de ‘corrumpering’ van de jeugd betrof.

We denken alles te weten en eigenlijk weten we niets, zo sprak de horzel. Alles moet bespreekbaar zijn, willen we kennis verwerven die ons als Atheners rechtvaardiger en als mensen beter maakt. Deze kennis zocht hij in de redelijke dialoog met zijn gesprekspartners. Ideeën werden daarbij van alle kanten getest

door middel van vraag en antwoord, these en antithese. Het idee van deze dialogen is niet om te laten zien dat de gesprekspartner geen kennis heeft, maar moet leiden tot een filosofische levenshouding waarbij men zich niet langer tevreden stelt met snelle uitspraken, maar waarbij zaken worden doordacht en op de proef worden gesteld. Tot op heden heet dit de socra-tische methode. Vaak is goede journalistiek niets anders dan dat. Maar de horzel liet nooit af. Geen denkfout liet hij onbesproken, geen afwijzing liet hij onbeantwoord. En dus maakte hij vijanden.

Op de keper beschouwd mag men aannemen dat slechts weinigen op die lentedag van 399 v.C. handenwrijvend zaten te wachten op een doodvonnis. Was dit nog democratie? Velen vroegen het zich af. Allerlei pogingen werden gedaan om het fatale vonnis af te wenden. Maar Socrates zelf gedroeg zich tijdens zijn proces zoals hij altijd geleefd had: compromisloos, analyserend tot op het bot, spottend en blootlegend wat men meestal niet graag blootgelegd ziet, namelijk zijn eigen onwetendheid. Zelfs indien de jury hem zou vrijspreken, moest men niet denken dat hij zou ophouden om de verboden vragen te stellen, zo gaf de zeventigjarige dissident aan. Geen onderwerping bij Socrates, maar dus ook geen gunstige afloop. De stemming was toevertrouwd aan een volksrechtbank van vijfhonderd Atheners, die bij loting uitgekozen waren. Van hen stemden er 235 tegen het doodvonnis, 265 stemden voor (andere bronnen gewagen van 280 tegen 220). Vaststaat dat de uitspraak niet tot grote blijdschap, maar tot diepe verdeeldheid heeft geleid. De Atheense democratie – de eerste uit de geschiedenis van de mensheid – schudde op haar grondvesten. Had Socrates zelf niet aangekondigd dat hij de dood niet

vreesde, maar dat de Atheners moesten vrezen dat zij door dit proces hun grootse stad voor vele eeuwen te schande zouden maken? Een maand zou nog voorbijgaan totdat de grote man klaar was met het leven en zijn straf onderging. De uitvoering van het vonnis was bij wet vastgelegd. Hij zou een beker uitdrinken met een extract van gevlekte scheerling – een plant die een langzaam werkend, dodelijk gif afscheidt. Na het ledigen van de gifbeker werd hem gezegd om rond te lopen tot zijn benen gevoelloos werden. Toen hij ten slotte ging liggen, kneep de beul in zijn voeten. Socrates gaf aan niets meer te voelen en wachtte vervolgens tot het gif zijn hart bereikte en dat verlamde.

Het proces van Socrates is het ijkpunt geweest voor de vrije meningsuiting. De Atheense democraten stelden de vraag die eeuwen later nog steeds de centrale vraag zou blijken in de strijd om de vrijheid van meningsuiting: mogen onwelkome meningen en kwetsende opvattingen verkondigd worden? Is het met andere woorden toegelaten om zich als dissident op te stellen, om ketter te zijn? Want dat is precies wat ketterij is: de intellectuele keuze om zelf te bepalen waarin je gelooft, en daarin af te wijken van de heersende publieke opinie, het dogma van de tijd, en wel zo uitgesproken dat het anderen schokt en beledigt. De vraag is gebleven, het enige wat veranderde is de definitie die de opeenvolgende samenlevingsvormen aan dissidentie en ketterij hebben gegeven. Tweeduizend jaar na het proces van Socrates – en de aanklacht hiertegen door zijn nog veel invloedrijkere leerling Plato – was de maatschappij nog lang niet klaar met die vraag. Twee millennia waren verlopen. Europa herstelde zich van bloeddorstige godsdienstoorlogen en vervolgingen van dissidenten op een ongeken­de schaal. Het

was een bijzonder eeuw, de zeventiende eeuw. Donkere tijden, maar ook de tijd van een grote bevrijding die zich aankondigde. Al moesten gewone mensen daarvoor eerst nog een zware prijs betalen.

1 Een kleine geschiedenis

‘De vele vrije uren waarover ik beschik sinds ik hier in Amsterdam woon, lieten volop de tijd om na te denken over de voor- en tegenspoed tijdens mijn leven in Frankrijk.’

Dat zijn de eerste woorden uit een beklijvend relaas van een vluchteling, geschreven in 1689. Jean Migault, afkomstig uit een boerenfamilie in de provincie Poitou, aan de westkust van Frankrijk, heeft geen diepe sporen in de geschiedenis nagelaten. Maar hij schreef wel een dagboek, dat een schril licht werpt op zijn tijd. Als dorpsschoolmeester en notaris was hij een echte vertrouwensfiguur in zijn kleine dorpsgemeenschap. Maar hij beleed het verkeerde geloof. Onder het regime van Lodewijk XIV was er geen plaats voor meerdere overtuigingen. Migault was hugenoot en behoorde dus niet tot de enige erkende kerk, de katholieke. In 1681 werd hij per koninklijk decreet uit zijn functie gezet, net als duizenden andere protestantse collega's. Met zijn vrouw en hun elf kinderen verhuisde hij naar Mougou, een ander dorp, waar hij zijn beroep probeerde voort te zetten. Daar begon een verhaal van onverdraagzaamheid, godsdienstconflict en vervolging. Lodewijk XIV zou ervoor zorgen dat het leven van de familie Migault – en dat van honderdduizenden anderen – veranderde in een hel.

Voordat we het verhaal van Migault aanvatten, dient gezegd te worden dat het eeuwenoude probleem van godsdienstconflic-

ten in Frankrijk – toen het belangrijkste land van Europa – op dat moment eigenlijk opgelost was. Net als in andere Europese landen had men tientallen jaren en honderduizenden doden nodig gehad om tot het besef te komen dat er geen stabiele samenleving mogelijk was zonder godsdienstige verdraagzaamheid. Het afschuwelijke hoogtepunt van die strijd was de Bartholomeusnacht. In de nacht van 23 op 24 augustus 1572 werden in Parijs duizenden hugenoten uit hun huizen gesleept door katholieke stadsgenoten en vervolgens achtervolgd door de straten en zonder enige vorm van proces genadeloos afgeslacht als wilde honden. De straten kleurden letterlijk rood van het bloed van naar schatting dertigduizend slachtoffers. Allemaal omwille van een heilloze vermenging van godsdienst en politiek.

Het gevolg was dat Frankrijk decennialang onveilig en onwelvevend was. Niemand wilde een herhaling van die gruwelen, maar het duurde nog tot 1598 voordat er echt iemand de moed had om op te treden. Toen vaardigde koning Hendrik iv, die vroeger zelf protestant was geweest maar katholiek was geworden, het Edict van Nantes uit. Die koninklijke wet, door Hendrik overigens als ‘eeuwig en onherroepelijk’ bestempeld, gaf de protestanten de vrijheid om hun godsdienst te beoefenen. Er golden beperkingen, maar de hugenoten mochten voortaan ongehinderd hun geloof belijden, eigen kerken bouwen en zelfs publieke financiering krijgen. Het Edict van Nantes bepaalde dat deze hugenoten toegang kregen tot alle functies in het bestuursapparaat, het leger en de marine. Niemand die erom maalde, tenminste niet hardop. Bovendien mochten de gereformeerden in sommige steden ook eigen gewapende garnizoenen houden. Snel kwam een einde aan het bloedvergieten en er traden enkele decennia van rust en stabiliteit aan.

Jammer genoeg bleek die vreedzame periode veel minder 'eeuwigdurend' dan Hendrik IV het gewild had. In de eerste helft van de zeventiende eeuw, onder het bewind van de kardinalen-eerste ministers Richelieu en Mazarin, staken de oude demonen weer de kop op. De vrijheden van de hugenoten werden aangetast. Maar Lodewijk XIV ging nog veel verder. In zijn voortdurende streven om het land één te maken onder zijn leiding, oordeelde hij het onnuttig en gevaarlijk dat er twee concurrerende godsdiensten bestonden. De hugenoten moesten onder de vleugels van de katholieke kerk gebracht worden, zo vond hij. Die kerk had hij intussen aardig onder controle, want het was een 'gallicaanse kerk', die minstens evenveel luisterde naar de koning als naar de paus in Rome. De katholieke clerus probeerde aanvankelijk vreedzame methodes uit om de hugenoten op andere gedachten te brengen. Maar overreding en gesprek maakten stilaan plaats voor minder verheven middelen. De hugenootse vertegenwoordiging in de gerechtshoven werd langzamerhand opgeheven. Allerlei beroepen en functies werden ontoegankelijk gemaakt voor niet-katholieken. Protestantse ambachtslieden zagen zich geweerd uit hun gilden, wat hun een groot economisch nadeel opleverde. Protestantse scholen en hogere scholen moesten plots geleid worden door katholieken of werden eenvoudigweg opgedoekt. Waar geen documenten voorhanden waren die het bestaan van een protestantse tempel konden rechtvaardigen, moest die worden gesloten. De koninklijke gevolmachtigden vonden er vele tientallen. Gevolg: duizenden hugenoten dienden plots naar andere steden of dorpen te trekken om ter kerke te gaan. Maar dat was slechts het voorspel op wat komen zou.

Lodewijk xiv eiste dat de bekering vlotter zou verlopen. Hij wilde dat zijn ministers de druk op de hugenoten opvoerden. Oorlogsminister Louvois, een man die de wensen van de koning kon raden nog voordat deze ze kon bedenken, zocht hulp. Deskundig advies bereikte hem uit de pen van de uiterst devote koninklijk intendant van Poitiers (de hoofdstad van de toenmalige provincie Poitou), René de Marillac. Die kwam met het idee om de hugenoten de duimschroeven aan te draaien met financiële middelen. Hij had gezien dat zoiets goede resultaten opleverde. Eerder had Marillac de niet-katholieken in zijn provincie zware belastingen opgelegd, die zelfs terugwerkende kracht hadden. Wie zijn leven lang hugenoot was geweest, werd zo geruïneerd. Marillac bood de slachtoffers van zijn fiscale dwingelandij echter één uitweg aan: wie zich snel bekeerde tot het ware geloof, kreeg vrijstelling. Het werkte. Talloze protestanten gingen door de knieën en lieten zich bekeren. Maar lang niet allemaal. Dus stelde hij Louvois een nog efficiënter drukingsmiddel voor.

Al sinds mensenheugenis was het de gewoonte dat de inkwartiering van militaire eenheden gefinancierd werd door de steden en gemeenten waar ze verbleven. Er was immers een gebrek aan kazernes. Prettig was het systeem niet voor de gezinnen die militairen in huis kregen, maar aangezien deze belasting werd gespreid over de bevolking was ze wel draaglijk. Echter, Marillac bedacht dat hij het leven van de hugenoten die weigerden zich te bekeren bijzonder moeilijk kon maken door hen de volledige last van de inkwartiering te laten dragen. Dat zou hen onder een enorme financiële en sociale druk zetten en de bekering dus bespoedigen. Terwijl de koning de andere kant op keek, zond Marillac cavalerie-eenheden van dorp tot dorp

en van stad tot stad om er zich te laten inkwartieren bij hugenoten. Nooit bij katholieken. Meestal bestonden die eenheden uit dragonders, waardoor het verdere verloop der gebeurtenissen bekend zou worden onder de naam 'dragonnades'. Een van die honderden dragonnades vond plaats in Mougou, het dorp waar Jean Migault samen met zijn omvangrijke kroost heen was getrokken om er een nieuw leven te beginnen.

Vijf maanden hadden de Migaults ongestoord kunnen leven in Mougou. Totdat op 22 augustus een cavalerieregiment verscheen in het dorp. Het waren de gevreesde dragonders. Bij het uitgaan van de kerk om tien uur zagen de mensen hoe de militairen zich verspreid hadden opgesteld. 'Het was zo'n onheilspellend gezicht dat het zelfs de dappersten deed sidderen', zo herinnerde Migault zich. De gewapende ruiters eisten meteen om ingekwartierd te worden. Migault zag hoe uitsluitend de hugenoten van de gemeente de dragonders in huis kregen. Bij de katholieken kwamen ze niet aankloppen. Migault wist van geloofsgenoten uit naburige steden wat hem te wachten stond. 'Meestal verlieten de soldaten een gemeente pas als zij bij hun gastheren niets meer aantreffen wat ze verkopen konden. Als men niet dagelijks een officier vijftien franc, een luitenant negen franc, een gewoon soldaat drie franc en de laagste knecht dertig stuivers betaalde, was het hun vaste gewoonte alle huisraad, paarden, runderen en schapen te verkopen en zelfs de minste rommel die zij in huis konden vinden te gelde te maken', aldus Migault.' Tot zijn afkeer zag hij complete families in een uur van geloof veranderen. 'Dagelijks konden grote groepen mensen, die tot dan toe ons geloof waren toegedaan, naar de mis zien gaan om onder de inkwartiering uit te komen. Het verachtelijkste en verbijsterendste was wel dat zeer velen hun geloof al afzwoeren voordat een dragonder

een voet over de drempel had gezet en zonder dat iemand nog iets te verduren had gehad.’ In de loop van die eerste dag van de dragonnade in Mougou kreeg de familie Migault eerst twee, vervolgens nog twee, en tegen het einde van de dag waren er uiteindelijk negen dragonders in huis. Ze gedroegen zich als beesten. Bij het aanbreken van de volgende dag bleek de hele gemeente het geloof te hebben afgezworen. Slechts vijftien families hadden geweigerd en waren op de vlucht geslagen. Onder hen de Migaults, die gelukkig een paar dagen eerder de meesten van hun kinderen al bij vrienden elders in veiligheid hadden gebracht. Huis en haard bleef achter in handen van de dragonders, die er wel raad mee wisten. ‘Om zich schadeloos te stellen, verkochten ze onze bedden, kleren, ons linnengoed en vaatwerk – en alles wat we verder nog bezaten – aan dorpsgenoten, die een dubbeltje betaalden voor wat minstens een gulden waard was’, aldus een verbitterde Migault. ‘Verscheidene pausgezinden namen toen de gelegenheid te baat om op een koopje hun stallen te vullen en hun woonkamers te verfraaien met mooie en goede meubelen.’²

Zo ging het overal in de provincie Poitou. In het dorp Fressine was één enkele cavalierist er zelfs in geslaagd in minder dan zes uur drie families ertoe te brengen hun geloof af te zweren, en dat terwijl hij alleen maar even zijn gezicht liet zien. Angst wint het vaak van meningen.

Migault was haveloos en zat zonder inkomen. Hij ging naar La Rochelle. Daar wachtte hij op het geschikte moment om terug te keren naar huis. Talloze andere hugenoten ondergingen hetzelfde lot. In het hele land overwogen tienduizenden om het land te verlaten en elders een nieuw leven te

beginnen. Velen voegden de daad bij het woord. De meeste vluchtelingen zochten hun heil in Engeland en vooral in de republiek Holland. Het gezin Migault trok ook weg, maar niet verder dan Mauzé, een ander dorp in Poitou. Migault vond er werk, maar verloor tegelijk zijn vrouw Elisabeth. Die stierf aan hevige koorts, opgelopen na de bevalling van hun veertiende kind, Olivier. ‘Een voorbode van ons ongeluk’, schreef Migault.

De godsdienstzuivering bereikte een nieuwe fase. Al geruime tijd was het intellectuelen als Migault verboden om les te geven in scholen. Ze verdienden hun brood met privéonderricht aan huis. Ook daar stelde Lodewijk xiv nu een einde aan. Per koninklijk decreet werd het protestantse schoolmeesters verboden om thuis les te geven. ‘Het alleruiterste van onze krachten werd gevergd’, aldus Migault. Wist hij veel. Spoedig zou er nog veel meer van zijn krachten worden vereist, maar zoals elk verhaal heeft ook het zijne een keerzijde.

De onfortuinlijke lotgevallen van Migault en de zijnen kunnen de indruk wekken dat de hugenoten onschuldige slachtoffers waren van een misdadige godsdienstvervolging. De realiteit was veel genuanceerder. Vrijheid van godsdienst en levensbeschouwing en meningsuiting waren concepten die de mensen uit die tijd meestal vreemd waren. Evenmin was men toe aan de lekenstaat, waarin alle overtuigingen gelijk behandeld worden door de overheid. Andersdenkenden waren per definitie fout en moesten bekeerd worden. Dat was de houding van de katholieken tegenover de hugenoten, maar het omgekeerde was evenzeer waar. Protestanten voelden zich als Gods uitverkorenen en keken met groot misprijzen naar

alle anderen. Misschien nog meer dan de katholieke kerk vonden de protestanten niet dat het geloof tot de privésfeer van de mens behoorde. Nee, het ware geloof – het hunne dus – moest de hele maatschappelijke sfeer doordringen en moest men opdringen aan de andere. In feite waren de hugenoten dus – net als de protestanten in andere gebieden van Europa – soms net zo onverdraagzaam als de katholieken en hebben zij met name ook het leven van atheïsten bijzonder zuur gemaakt.

Op die manier streefden beide kampen dus naar de absolute heerschappij van hun godsdienst binnen de staat. Het hing er maar van af wie waar de sterkste troeven in handen had om de ander eronder te krijgen. Zo was men in Frankrijk zeer ontdaan door de discriminatie van katholieken in de Verenigde Provinciën en door de Engelse strafwetten van 1678, die katholieken uitsloten van ambten en duizenden vooraanstaanden in de gevangenis deden belanden. Maar ook heerste er woede over de onverdraagzaamheid jegens de Franse katholieke minderheden in de streken waar de hugenoten in de meerderheid waren. In de Languedoc of in Poitou had men vaak katholieken gepest en verdrukt. Die echte – en soms vermeende – religieuze vervolgingen hadden sinds het aantreden van Lodewijk XIV geleid tot een groeiende afkeer tegen de hugenoten. De weerzin werd zo hevig dat zelfs de dragonnades niet meer volstonden in de ogen van velen aan het hof en bij de hoge clerus. De druk op de koning nam toe, een koning die intussen zelf ook steeds meer neigde naar de katholieke godsdienst. Het bracht hem ertoe om uiteindelijk de tolerante wetgeving van zijn grootvader te herroepen.

Op 22 oktober 1685 gebeurde het onvermijdelijke. Toen onderkende Lodewijk xiv in Fontainebleau het besluit waarbij het Edict van Nantes werd ingetrokken. Met één pennentrek nam hij hier een noodlottig besluit. Vanaf dat moment stond er geen maat meer op de onverdraagzaamheid. Het protestantisme was vanaf nu verboden. Zelfs in privéwoningen mocht dit geloof niet beleden worden. Alle pasgeborenen moesten gedoopt worden door een pastoor. De laatste protestantse scholen gingen dicht. Dominees kregen vijftien dagen de tijd om een keuze te maken tussen afzwering van hun geloof of emigratie naar het buitenland. Tachtig procent van hen zou kiezen voor het laatste. Ze lieten familie, huis en haard achter en trokken naar andere oorden. Ook wilde de koning een einde maken aan de vlucht van duizenden hugenoten. Ze mochten immers niet de kans ontlopen om naar de moederkerk te worden teruggeëidst. Wie als hugenoot het land probeerde te ontvluchten, riskeerde een zware straf. Mannen stond een verblijf van onbepaalde duur op de galeien te wachten, vrouwen zouden worden opgesloten in kloosters.

Niet om te lachen dus, al was dat precies wat de meerderheid deed. De intrekking van het Edict van Nantes en al de repressieve maatregelen die ermee gepaard gingen, werden in het land op gejuich onthaald. Michel Le Tellier, de bejaarde en verlamde kanselier, voelde zich als een veulen zo jong omdat hij als een van zijn laatste daden als minister zijn handtekening had kunnen zetten onder dit besluit. ‘Eeuwig zal ik de barmhartigheid van de Heer bezingen!’ riep hij uit. Hofprediker Bossuet strooide met complimenten in zijn zondagsmissen. ‘We zijn geraakt door zoveel heerlijkheid’, zo galmde het in zijn preek. ‘Laten we onze harten jubelen over

Lodewijks vroomheid.’ Koninklijke kunstenaars zoals Racine, La Fontaine en La Bruyère loofden ’s konings wijsheid in sonnetten en verzen. Anderen waren minder subtiel. Parijse volksmensen deelden rake klappen uit aan de paar protestanten die de stad nog bewoonden, sloopten de protestantse tempel van Charenton en trokken naar de protestantse begraafplaatsen, waar ze de overledenen opgraafden. De jacht was open verklaard. Gewone mensen, zoals Jean Migault, zouden het weten.

Voor de derde keer kwam de familie Migault in aanraking met een dragonnade. Deze keer had de leraar het zien aankomen. Al zijn leerlingen in Mauzé waren naar huis gestuurd. Zijn eigen kinderen en hun grootmoeder had hij elders ondergebracht. Toen de dragonders aan de rand van het dorp verschenen, maakte hij zich uit de voeten. Een dag later restte van zijn huis nog slechts dak en muren. Het gezin kende nu een leven van omzwervingen. Door droge sloten slopen ze van gehucht tot gehucht. Even vonden ze onderdak in het kasteel van Marsais, een hugenoots edelman. Daarna ging het naar Puy-Arnault. Daar vernamen ze dat nu ook de adel werd getroffen door de inkwartiering van de dragonders. In de hele streek werden slechts de kastelen van Olbreuse en van La Laigne van verwoesting gespaard. ‘Uiteindelijk werd eenieder te gronde gericht’, aldus Migault. ‘Men zwoer zijn geloof af, men vluchtte met achterlating van al zijn bezittingen – zoals ook zoveel eenvoudige mensen hadden gedaan – of men werd gevangengenomen, op bevel van de Koning dan wel anderszins.’³

Het was nog maar een voorproefje van wat Marillac en de andere intendanten in gedachten hadden. Enkele dagen later

verscheen weer een nieuw koninklijk decreet, waarbij het de gereformeerden verboden werd om mensen van dat geloof in dienst te houden. De heer van Olbreuse zag zich meteen genoodzaakt Migault en diens familieleden, die hij in dienst had genomen als huispersoneel, te ontslaan. ‘Daar stond ik met zeven kinderen, zonder maar één schuilplaats te kunnen bedenken!’ klaagde Mignault. Madam d’Olbreuse bedacht echter nog een noodscenario. Samen met vijftien andere hugenootse bedienden van het huis werden de Migaults verborgen in een spelonk, midden in een bos. ‘De ingang was erg nauw en zo gemaakt dat men er zich geheel rechtstandig in moest laten zakken, als in een put’, aldus Migault. Ze leefden nu vier meter onder de grond. Binnen scheen nooit daglicht. Frisse lucht kreeg men slechts door om beurten bij het gat van de ingang te gaan staan. Voor eten was het telkens afwachten of er ’s nachts een knecht van de Olbreuses langs zou komen met brood. Een maand zouden de Migaults in de grot verblijven.

Toen ze er meer dood dan levend weer uit kwamen, was het om een vlucht te ondernemen in de richting van La Rochelle. Jean Migault had het gehad met zijn land. Hij wilde de oversteek naar Engeland wagen, al mocht het net zo goed Holland zijn. Een riskante onderneming, want in de havenstad waren de geloofsgenoten schaars en onbetrouwbaar. ‘Zelfs broers durfden elkaar geen schuilplaats te bieden’, aldus Migault. ‘Men ging er ’s avonds de herbergen en logementen langs om de namen op te nemen van vreemdelingen die er logeerden. Die lijsten werden vervolgens naar de gouverneur van de stad gebracht.’⁴

Het eindigde ermee dat Migault in de gevangenis belandde. Wat daar precies met hem gebeurde, liet hij in het ongewisse.

Maar feit is dat hij een maand later zijn verklaring van geloofsafstand ondertekende. Het heeft hem getraumatiseerd. ‘Vanaf het ogenblik dat ik vrij was om te gaan, besepte ik met een schok het verschrikkelijke van mijn daad, en toen mijn bewaker was vertrokken, bracht de gedachte aan wat ik had gedaan mij tot wanhoop.’⁵ Achttien maanden lang zou Migault vervolgens proberen te overleven en nadenken over ontsappingsplannen. Op 19 april 1688 – het was paasmaandag – lukte het eindelijk. Voor de kust van Pampin moesten ze ’s avonds een schip proberen te bereiken dat hen wilde opnemen. Tegen betaling weliswaar. Wilde golven sloegen tegen een sloep die hen naar de tweemaster zou roeien. ‘Met onze bagage op onze schouders moesten we tot ons middel het water in’, vertelde Migault. Een nacht lang zouden ze rondrijven op zee voordat de roeiers het schip konden vinden.

Een maand later zette Migault voet aan wal in Rotterdam. Het was zondagmiddag. Gelukkig maar, vond Migault, want zo konden ze meteen naar de kerk om de dienst van één uur bij te wonen en God te danken voor al het goede wat Hij verricht had. Enkele dagen later stapte hij aan boord van een trekschuit, die hem naar Amsterdam zou voeren, zijn definitieve pleisterplaats. ‘Leeft altijd in vrede, dan zal de God van liefde en vrede met jullie zijn’, bezwoer hij zijn kinderen.

Migault was lang niet de enige die het verkoos zijn vaderland te ontvluchten. In totaal trokken niet minder dan 200.000 protestanten weg, een kwart van de totale protestantse bevolking van Lodewijks rijk. Het leidde tot een verdere verzwakking en verarming van het land, dat op dat moment al aardig wat moeilijkheden kende vanwege de aanhoudende oorlogen. Bovendien

leidde het niet eens tot de oplossing die de koning in gedachten had. De zogenaamde bekeringen draaiden uit op een farce. De meesten bleven in het geheim hun oorspronkelijke overtuiging trouw. Anderen verscholen zich of organiseerden gewapende opstanden, die het land voortdurend teisterden. Maar bovenal lokten de onverdraagzaamheid en de onderdrukking een belangrijke intellectuele tegenreactie uit. Die zou decennia later uitmonden in de Verlichting.